

Kamila Karhanová

ANI TO S NÍ NEHNULO aneb O BULVÁRU A BULVÁRNOSTI

Brzy potom, co začal v roce 1992 vycházet deník Blesk, stalo se v českých zemích samozřejmostí rozlišovat česká média přívlastky seriózní a bulvární. Blesk se ke své bulvárnosti sám přihlásil, a tak ušetřil ostatním novinářům a všem, kdo se na dané téma občas veřejně vyjadřují, námahu bulvárnost definovat. Jiní se naopak přihlašují k serióznosti, často tím, že se distancují od bulváru. V čem konkrétně „seriózní“ čeští novináři spatřují rozdíl mezi svojí seriózností a „jejich“ bulvárností, se však lze spíše jen dohadovat z kontextu jednotlivých užití těchto výrazů, pokusy o přesnější vymezení pojmů a hlubší pochopení jevu se v běžných médiích neobjevují. Tuším, že to byla moderátorka Novy Pavlína Wolfová, která před časem v interview pro Lidové noviny uvedla, že tento rozdíl spočívá jednoduše v tématech. Ani hlubokomyslnější čeští publicisté nejdou zpravidla svými poukazy k senzacechtivosti, nevkusně barevným obrázkům a blíže nespecifikované cyničnosti o mnoho dále. Snad však přece existují ještě jiné rozdíly, protože jinak by to znamenalo, že píšící-li bulvární i seriózní listy o stejné události, rozdíl mezi nimi se ruší. Způsob, jímž loni v létě česká média pojala kriminální případ matky, která zavinila smrt své dcery, vzbuzuje obavy, že některým novinářům z deníků považovaných za seriózní není tato představa zcela cizí.

Připomeňme si, o co šlo. Sedmadvacetiletá svobodná matka z Kladna Helena Čermáková oznámila 20. 6. 2001 zmizení své pětileté dcery Terezy. Začalo rozsáhlé policejní pátrání, po pěti dnech stále bezvýsledné. 25. 6. uvedl policejní vyšetřovatel na tiskové konferenci, že matka ztěžuje vyšetřování tím, že neustále mění výpověď, a že v době zmizení dcery byla opilá. Den nato matka vyskočila z okna svého bytu ve třetím patře a způsobila si četná zranění, psychologové později označili tento sebevražedný pokus za demonstrativní. Policisté našli 9. 7. mrtvé tělo dívky zahrabané na místě, které jim matka označila. Uvedla, že dceru v opilosti zalehla a zadusila. Vyšetřovatel obvinil H. Čermákovou nejprve z trestného činu neúmyslného ublížení na zdraví s následkem smrti, později, když soudní pitva ukázala, že dívka před smrtí požila značné množství alkoholu, který oslabil obranyschopnost jejího organismu a mohl způsobit zadušení zvratky, překvalifikoval vyšetřovatel obvinění na úmyslné ublížení na zdraví s následkem smrti. Okresní soud v Kladně odsoudil 14. 3. 2002 obžalovanou ke třem letům odnětí svobody nepodmíněně, a to za ublížení neúmyslné, neboť obžalobě se nepodařilo prokázat, že alkohol dceři podala matka. Při příchodu do budovy soudu a odchodu z ní hrozil pachatelce od rozlíceného davu „lynč“. To si vyžádalo kontrolu generálního ředitelství věznic, která však nakonec vinu justiční strážě na incidentu odmítla; obhájce obžalované podal na osoby, které jeho klientku fyzicky napadly, trestní oznámení.

Podle Mladé fronty Dnes (11. 1. 2002) došlo v roce 2001 v České republice k 1500 násilným trestným činům, jejichž oběťmi byly děti, ve čtyřech stovkách případů byli pachateli úmyslného ublížení jejich rodinní příslušníci. Nepochybně i tito pachatelé byli souzeni, přesto jsem nikde nečetla, že by se je dav pokoušel lynčovat. Otázku, která se nabízí: „Proč právě tento případ?“, si české deníky kladly také a odpovídaly si různě: poukazyvaly k rozsahu pátrací akce, označované za největší v novodobé historii české policie, a reflektovaly i nevidanou medializaci případu. K té však jako by docházelo v nějakých jiných médiích než v těch, která ji zaznamenávají; pokud je někdo jmenován konkrétně, jsou to média bulvární: „*Obraz plačící ženy z titulních stran bulvárních deníků ze dne na den mizí a vystřídají jej titulky o opilé matce [...] Bulvární deníky se případem zabývají dál a dál. Blesk zveřejňuje sérii článků [...]*“ (LN 12. 1. 2002). Právě proto stojí za to zabývat se podrobněji tím, jak o případu referovaly noviny považující se a považované za seriózní; tj. Mladá fronta Dnes (dále MfD), Lidové noviny (dále LN) a Právo; naposled uvedený deník sleduji jen výběrově, protože jsem neměla k dispozici všechny články. (Pracovala jsem primárně s texty nalezenými internetovým vyhledávačem Newton, pouze v případě nejasností jsem dohledávala jednotlivé články v tištěné verzi. V případě Práva nelze vyhledat texty starší tří měsíců.)

I. Vražda, nebo „úmyslné zabití“?

MfD uspořádala 12. 3. 2002, dva dny před zmíněným pokusem o lynč, jakousi kultivovanější, neboť písemnou, formu lidového soudu. Pod titulkem *Jaký trest byste vynesli nad matkou Terezy...* vyzvala čtenáře, aby se zkusili „vžít do role soudce“ a odpověděli na otázku z titulku. Ve dvou ze třinácti reakcí, které list otiskl o dva dny později, označují čtenářky obžalovanou za vražedkyni: „*Helena Čermáková [...] Moc dobře věděla, co dělá, a poté, co zavraždila svoji dceru, ještě hrála divadlo [...]*“, „*Pro tuto osobu není jiné pojmenování než vrah*“; jiná čtenářka navrhovala trest smrti, další doživotí či „*maximální trest*“ (*Případ Čermáková: Převládají kritické komentáře*, MfD 14. 4. 2002). Je přesvědčením těchto čtenářek dáno a priori tím, že definují vraždu jinak než trestní zákon ČR, je výsledkem vlivu bulvárních médií, nebo mohlo být také nějak podníceno či utvrzeno zpravodajstvím MfD či druhých dvou jmenovaných deníků? V souvislosti s činem, z něhož byla H. Čermáková obviněna, užívaly tyto listy jednak výrazy, jež mají platnost právních termínů (vražda, úmyslné/neúmyslné ublížení na zdraví s následkem smrti, úmyslný/nedbalostní trestný čin), dále výrazy běžného jazyka označující příčinný vztah mezi jednáním jedné osoby a smrtí druhé, aniž tomuto jednání jednoznačně připisovaly úmysl (usmrtila, zavinila smrt, zabila, k podílu na smrti se přiznala), a dále výrazy věcně popisující jednání pachatelky, jež vedlo ke smrti dívky (zalehla a udusila, opilá). To je ovšem idealizované rozdělení, ve skutečnosti je význam uvedených výrazů, jako ostatně většiny slov přirozeného jazyka, v jisté míře vágní, a některé z nich tak mohou v závislosti na kontextu označovat jak úmyslné, tak neúmyslné jednání. V tomto smyslu je klí-

čové v obecném jazyce nejužívanější z citovaných slov — zabít. Slovník spisovné češtiny (SSČ) definuje sloveso zabít jako „připravit o život, usmrtit“ a jako příklad uvádí „zabil útočníka v sebeobraně“ (s. 534), u podstatného jména vražda čteme „úmyslné zabití člověka“ (s. 499). Z těchto vysvětlení domnívám se vyplývá, že slova zabít a zabití o úmyslu původce činu nic konkrétního nevypovídají, mohou označovat jak úmyslný, tak neúmyslný čin; zabít může ostatně také zvíře nebo padající strom. Reakce na článek Práva z 10. 7. 2001, který pod titulkem *Malou Terezku zabila matka* oznamoval, že „Případ dospěl k dramatickému rozuzlení: děvčátko zabila její matka Helena. Policii se přiznala v pondělí večer [...]“, bez jakékoli další zmínky o úmyslu či motivu, však svědčí o tom, že v běžném jazyce je zabít často synonymem k zavraždit. Den po uveřejnění této zprávy přinesla totiž ČTK a po ní další média prohlášení policejního vyšetřovatele, v němž dementoval tvrzení, že se H. Čermáková přiznala k vraždě; například LN 11. 7. 2001 pod titulkem *Policie asi obviní matku Terezy, ale ne z vraždy* uvádějí: „Vyšetřovatel Řečínský vyloučil, že by se k vraždě pětileté Terezy přiznala její matka [...], jak včera uvedl deník Právo.“ Pojmenování vražda se znovu objevuje v článku MfD z 5. 9. 2001 v souvislosti s možností překvalifikovat obvinění z nedbalostního trestného činu na úmyslný. V podtitulku se autor ptá: „Bude Helena Čermáková z Kladna obviněna z vraždy své pětileté dcery Terezy, nebo pouze z trestného činu úmyslného ublížení na zdraví?“ Zatímco změna obvinění na úmyslné ublížení se opírala o nález soudní pitvy, jež zjistila v těle dívky velké množství alkoholu, spekulace o obvinění z vraždy byla založena na hypotéze, že popáleniny na těle dívky byly způsobeny v době, kdy ještě žila, což však odborná expertiza nakonec nepotvrdila. Rozlišit v článku tyto dvě možnosti vyžaduje od čtenáře poměrně soustředěné čtení; v následující větě jsou obě formulačně „slity“ pod pojmenování „úmyslný trestný čin“, charakterizovaný trestní sazbou za vraždu: „Až do čtvrtka je tedy [...] obviněna z nedbalostního trestného činu [...] v případě, že bude obviněna z činu úmyslného, může případný soud vynést až patnáctiletý rozsudek.“

V dalších dnech píší noviny již jen o úmyslném, respektive neúmyslném ublížení na zdraví s následkem smrti. To jsou ovšem dlouhé a složité termíny, a je proto pochopitelné, že je novináři — především, ale nejen v titulcích — různě zkracují, opisují či jinak „překládají“ do běžného jazyka. Střídají přitom slovesa ublížit, usmrtit, způsobit smrt a zabít. LN ze 7. 9. 2001 v článku s titulkem *Policie: Matka ublížila Terezce úmyslně* píše: „byla nejprve obviněna z toho, že svoji dceru zabila neúmyslně. Ode dneška však čelí důvodnému podezření, že Terezce ublížila vědomě.“ Výrazy zabít a ublížit tu evidentně vystupují jako synonyma, rozvitá protikladnými příslovci neúmyslně a vědomě. Podobně MfD z 12. 1. 2002 uvádí: „Vyšetřovatel [...] po získání soudních expertiz, které objevily v těle dítěte velké množství alkoholu, dospěl k názoru, že [...] zabila své dítě úmyslně“ a titlek LN z 11. 12. 2001 oznamuje, že Heleně Čermákové hrozí za úmyslné zabití až osm let vězení. Avšak úmyslné zabití či usmrcení je vražda, jak se lze dočíst nejen v SSČ, ale především v Trestním zákoníku České republiky: „Kdo jiného úmyslně usmrtí...“ (§ 219, odst. 1). Oba deníky tu smazávají

rozdíl mezi dvojnásobným druhem úmyslu, mezi vědomým jednáním s určitým následkem, který pachatel sice nezamýšlel, jehož si však mohl a/nebo měl být vědom, a jednáním, jehož úmysl je totožný s následkem. Formulace MfD „Je podezřelá, že nese za Terezčinu smrt odpovědnost. V řeči paragrafů je obžalována z úmyslného ublížení na zdraví s následkem smrti“ (27. 12. 2001) svědčí o tom, že novináři si svoji roli prostředníka mezi „řeči paragrafů“ a jazykem srozumitelným běžnému čtenáři uvědomují, v tomto případě v ní však bohužel selhali. Předem zaujatý čtenář je jen utvrzen v přesvědčení, že české soudy udělují za vraždu ostudně nízké tresty.

Matoucí pojmenování trestní podstaty případu spočívá často v nesouladu mezi titulkem, respektive jinou zvýrazněnou částí textu a zbytkem článku: v titulku je použit nepřesný a silnější výraz, který je poté ve vlastním textu „upřesněn“ plným uvedením právního termínu. Úmyslné zabití znamená ale něco jiného než úmyslné ublížení na zdraví s následkem smrti, proto lze o upřesnění mluvit jen v uvozkách. Rozpor mezi bombastickým titulkem a banálním sdělením textu, který se v textech o případu objevuje, nejen pokud jde o pojmenování spáchaného činu, patří, byť samozřejmě v extrémnější podobě, k stylistickým principům bulváru. Dočteme-li se v Blesku pod titulkem *Pašík nosil svetr* o paní, která našla ve vepřové konzervě kus vlněné textilie, je to případ svou hravostí a nevinností spíše výjimečný; mnohem častěji je mnohoslibného titulku docíleno pomocí lascivního dvojsmyslu, který lze při dobré vůli vydobýt z každého druhého slova. Anebo je titlek vzhledem ke zprávě jednoduše lživý — například právě o soudním přelíčení s H. Čermákovou informoval Blesk 16. 2. 2002 pod titulkem *Přece vražda!?*. V MfD a LN nedosahují disproporce mezi titulkem a článkem sice tak vyhrcoené podoby, uvedené příklady však svědčí o nebezpečí „sesouvání se“ k bulváru.

II. Vyšetřování

Sledované deníky se však normám bulváru přiblížily nejen zkreslujícími, „silnými“ titulky a nepřesným zacházením s právními termíny, ale také — s důsledky možná ještě závažnějšími — celkovým pojetím „případu Terezka“, žánrem a perspektivou jeho podání. Texty o případu lze rozdělit do tří skupin, odpovídajících jednotlivým fázím jeho vývoje: první skupinu tvoří články z období od 20. 6. do 26. 6. 2001, druhou články uveřejněné po 26. 6. přibližně do konce září a třetí zpravodajství o soudu z prvních tří měsíců roku 2002.

Články uveřejněné v MfD a LN během loňského léta, čteny v chronologickém pořadí, ukazují, jak se ze zprávy postupně stává „story“. První texty o pohřešované dívce jsou ještě převážně věcné a omezují se na informace policie. Matka v nich je v souladu s tehdejšími stavem vyšetřování důvěryhodnou osobou a autoři s ní sympatizují. A právě v tematizaci tohoto jistě upřímného citového zaujetí tkví zárodky toho, čím se případ v médiích později stal. LN uvozují matčiny výpovědi formulacemi „míní nešťastná Helena Čermáková“, „řekla se slzami v očích Terezina matka“ (22. 6. 2001), MfD má například „tvrdí zlomeným hlasem mladá žena“

(22. 6. 2001). Matka, které se ztratí dítě, bývá zpravidla nešťastná, to ví každý čtenář a věděla to i H. Čermáková. Poukazy k tomuto faktu tedy nepřináší žádnou novou informaci, pouze vycházejí vstříc té části čtenářů, kteří potřebují o neštěstí druhých číst, aby se jím mohli dojímat, čtenářům, kterým čtení novin supljuje potřeby uspokojované jinak pokleslou sentimentální literaturou.

Zlom ve vyšetřování případu nastal během dvou červnových dní: 25. 6. policejní vyšetřovatel veřejně zpochybnil věrohodnost matky poukazem k její opilosti v den, kdy se dcera ztratila, a 26. 6. se matka pokusila o sebevraždu; zlom v mediální prezentaci případu následoval tyto události s jednodenním zpožděním. MfD shrnula 26. 6. dosavadní vývoj případu „den po dni“: jednotlivé fáze přitom podala převážně v gramatickém přítomném čase: „V pravé poledne Helena Čermáková zjistila, že se jí v kladenských Kročehlavech ztratila dcera Tereza. O dvě hodiny později se o zmizení dovídají policisté [...] Okamžitě prověřují [...] v podvečer přilétá vrtulník s termovizí. [...] Na souši už je nasazeno tři sta padesát mužů [...]“. Podobně psala MfD i den nato: „Krátkce před třetí hodinou odpoledne se na zelené octavii policejního ředitele rozezná siréna a auto mizí opět do kročehlavského sídliště. Terečina matka Helena Čermáková právě vyskočila ze svého bytu ve třetím patře. Žije.“ Vše jako by se dramaticky znovu odehrávalo před našima (čtenářovými) očima, občasné prostřídání minulým časem jen přidává vyprávění na dynamičnosti, je ostatně většinou spojeno s akcentací časového průběhu jinými, lexikálními prostředky, viz „V pravé poledne“, „právě vyskočila“. V jedné z dalších rekapitulací podala MfD i samotný skok z okna v prézentu: „[...] předávkovaná léky vyskakuje z okna ve třetím patře ve snaze ukončit život“ (7. 7. 2001). Slovesný prézens je ve zpravodajství českých novin obecně stále užívanějším prostředkem. LN tímto způsobem například v létě téhož roku informovaly o tragické nehodě v Mělníce, kdy policista při pronásledování pachatele nešťastnou náhodou zastřelil kolemjdoucí ženu: „První střela míří do vzduchu. Při druhém výstřelu však kulka proletí okolo vozu a zasahuje šestačtyřicetiletou ženu kráčeující na protějším chodníku do hrudníku. Žena, jež s případem neměla vůbec nic společného, klesá k zemi. Za okamžik ji už sanitka převáží do mělnické nemocnice. Lékaři jí však pomoci nestačí — žena následkům zranění podléhá. Volkswagen ujíždí.“ (LN 17. 7. 2001.) Autoři těchto textů na tom zjevně nevidí nic špatného, naopak asi považují zprávu připomínající synopsis hollywoodské gangsterky za přiměřenou závažnosti situace a za žádoucí způsob, jak upoutat pozornost čtenáře. Problém je v tom, že proměna události ve film ji poněkud zneskutečňuje, událost přestává být tím, co se odehrálo jednou, s neodčinitelnými následky pro lidi, jež zasáhla. Jejich příběh je médií vyvlastněn, aby se stal příběhem pro druhé, a čtenáři jsou tak, ať už o to stojí nebo ne, nuceni stát se diváky životů druhých lidí.

Zlom v mediální prezentaci je charakterizován především nástupem reportáže jako žánru, jenž po jistou dobu v referování o případu Tereza převažuje. LN uveřejnily 26. 6. text D. Málka *Spolužačka by Terezce zazpívala*, jež stojí za to ocitovat in extenso:

Terezku hledá i tým, který našel Kajínka

Terezka už nežije, myslí si policisté o zmizelé dívce

Matka ztracené Terezy skočila z okna

Spolužačka by Terezce zazpívala

Zákulisí vyšetřování v případě Tereza

str. 16

Policie objevila tělo malé Terezy

Skončila tak jedna z největších pátracích akcí

Titulky Lidové noviny, Mladá fronta Dnes a Právo (koláž RR)

KLADNO — U policejního zátarasu v Polské ulici v Kladně-Kročehlavech přešla skupiny lidí a sledují dům, ze kterého před pár minutami vyskočila Helena Čermáková, matka pohřešované pětileté Terežky. Poté, co zraněnou ženu odvezla houkající sanita do kladenské nemocnice, lidé začínají diskutovat o tom, co se vlastně stalo. V jednom z hloučků se krčí blondatá pětiletá Milena Čermáková. „Milena chodí s Terezkou do školky,“ říká její babička Milena Růžičková. „Když se Terežka ztratila, říkala naše Milena: ‚Já jsem taky Čermáková,‘“ upozorňuje babička Růžičková na shodu příjmení vnučky a pohřešované dívky. Dětem z mateřské školky se po Terežce stýská. I proto sleduje malá Milena od minulé středy každý večer televizní zprávy, jestli se už náhodou Terežka nenašla. [...] Kdyby se s Terezkou opět setkala, zazpívala by jí písničku, kterou si děti oblíbily ve školce. „Kterou písničku bys jí zazpívala,“ ptá se dívky ve fialových šatech babička Růžičková. Malá Milena stydlivě klopí oči. „Byla by to ‚Chovejte mě má matičko?‘,“ pokračuje babička. Dívka přikývne. [...] Potichu, aby to Terežina spolužačka Milena neslyšela, se shodují: to nemůže skončit dobře. Po obou stranách policejní uzávěry se potom řeč stáčí na matku pětileté Terežy. Heleně Čermákové, která je v té době v péči lékařů, nemůže snad nikdo přijít na jméno. Anonymní dav používá při charakteristice zraněné ženy silná slova. Mluví se mimo jiné o častém pití alkoholu, dokonce i o silnějších návykových látkách.

Pozoruhodný je už titulek, který — ať již úmyslně, nebo z neobratnosti — porušuje tabu za podobných okolností obvyklé, totiž udržovat alespoň na veřejnosti až do posledního okamžiku naději, že dítě bude nalezeno živé. Po šesti dnech marného pátrání po pětileté dívce je dost pravděpodobné, že spojení zazpívat někomu podvědomě ve čtenáři vyvolá doplnění „na pohřbu“. Po přečtení celého článku se tato asociace naštěstí nepotvrdí, jde opět „jen“ o disproporci mezi významně naznačujícím titulkem a sdělením, jež vyvolaná očekávání zklamává, tedy o výše zmíněný prostředek bulvárního stylu, umně využívající naivitu malého dítěte. Text je však zajímavý nejen titulkem, ale právě jako reportáž. V souladu s pravidly žánru se v něm klade důraz na lokální dimenzi případu, na to, jak jej prožívali lidé v místě děje. Již první články o případu reflektují tento rozměr události, viz titulek MfD z 22. 6. 2001 *Celé Kladno žilo pátráním*. V článku *Spolužačka by Terežce zazpívala*, podobně jako v jiných reportážích MfD a LN z této fáze případu, se prožívání události místními obyvateli stává základní perspektivou, z níž je dění nahlíženo a popisováno. Kdesi uprostřed scény policisté pátrají, vyslyšají a matka skáče z okna; o kus dál stojí hloučky obyvatel, pozorují, co se v centru děje, a komentují. Reportér má sice do centra jistý přístup, informace, které v něm může získat, jsou však omezené a pro všechna média stejné. Proto se reportér zařazuje mezi komentující hloučky a to, co zde slyší, zaznamenává a spolu s celou situací zprostředkovává čtenářům. Ti si díky tomu mohou připadat, že také stojí v tomto hloučku, pozorují a komentují; štafeta voyerismu je předána dál.

Typické pro atmosféru v hloučkách a davech je, že se v nich „šíří zpráva“. To přináší prvek vzrušení, který sám o sobě může být tématem zprávy: „Šíří se zpráva,

Terežku zřejmě někdo udusil

Ztracenou Terežku hledalo 600 lidí

Policie: Terežku zalehla matka

Pátrání po pětileté holčičce den po dni

MLADÁ FRONTA

Terežku udusila opilá matka, zjistila policie

Helena Čermáková se přiznala, že svou dceru zalehla

Pátrání po Terežce přišlo na 800 tisíc korun

Titulky Lidové noviny, Mladá fronta Dnes a Právo (koláž RR)

že matka skočila z okna“, sděluje popiska pod fotografií v MfD z 27. 6. 2001. Vedle toho však dav slouží novinářům i jako zdroj informací, respektive fám a drbů. M. Jurková sděluje 11. 7. v MfD: „Nikdo se už netají tím, že Helena Čermáková často chodila do hospod.“ a bylo by to od „nikoho“ také pošetilé, protože již téměř dva týdny předtím se na cestu po oblíbených hospodách paní Čermákové vydala reportérka LN a napsala svým čtenářům o tom, co tam zaslechla:

Když se po dítěti slehne zem. M. Grossmannová, LN 26. 6. 2001

[...] *Servírka zároveň upozornila na to, že Helena Čermáková chodila do jiného podniku — do nonstopu U Vorlíčků. Hospoda je asi pět minut chůze od bytu [...] Kolem poledne je tu plno. Nad pivem se tady, stejně jako po celých Kročehlavech, debatuje o zmizelé dívence a její matce. „Dyt já ji tu viděl, seděla tu do rána. Byla nalitá [...] Chodila sem často, dcera běhala do večera venku,“ tvrdil svým kamarádům u stolu mladý muž. Večer prý Terezku vždy někdo odvedl domů — buď její matka, nebo některý z jejích „přátel“.* „Těch bylo nepočítaně. Ta malá holka měla tolik strejdů,“ dodala další spolusedící paní Eva Chrástková. Ta byla k reportérům Lidových novin velmi sdílná. „Já tady sedím a čekám, až se mě na to někdo konečně zeptá. Já ji znám od jejích 18 let. Ta by zasloužila, dala bych jí na zadek, jak se o tu malou holku starala,“ rozčilovala se.

V době, kdy byl zveřejněn tento text, jehož sdílná protagonistka jako by vystoupila z některého Formanova filmu z šedesátých let, nebyla žena, o níž se zde dovídáme, nejen že je alkoholička, ale také, že je promiskuitní, ještě z ničeho obviněna. V polemice, kterou vyvolal Respekt dvěma články kritizujícími postup policie při vyšetřování případu a deníkové zpravodajství o něm (2. 7. a 16. 7. 2001), bránil redaktor MfD P. Kamberský novináře i policisty tím, že vývoj případu jim dal za pravdu: Respekt „přestřelil“, když psal o „ubohé mamince“ (*Hlavně ať to má štávu*, Respekt 20. 8. 2001). Znamená to snad, že presumpce nevinny platí jen pro někoho? Jen pro nevinné? Nebo jen pro abstinenty? Obávám se, že se v této argumentaci skrývá logická chyba: nelze určitě jednání ospravedlňovat zpětně fakty, jež v době, kdy k jednání došlo, nebyly a nemohly být známy. Jinak řečeno, paní Čermáková docela dobře mohla být nevinná. Nejde tu přitom ani tak o H. Čermákovou, jako o precedens, o každou příští matku, které se může dítě doopravdy ztratit, než to však půjde oznámit policii, měla by si rozmyslet, zda ji někdo neviděl se skleničkou a co všechno o ní mohou sousedky, čekající „až se mě na to někdo konečně zeptá“, povědět novinářům.

Jakkoli je reportáž žánrem žádoucím a důraz na místní podmínky její neodmyslitelnou součástí a předností, takto pochopena neslouží mnohostrannému představení a hlubšímu pochopení události, nýbrž pouze poskytuje čtenářům látku k náhražkovému prožívání životních dramát cizích lidí. Projevy tohoto přístupu v mediální prezentaci případu Terezka dominují, jak si toho povšiml již O. Štindl ve fejetonu pro české vysílání BBC, výstižně nazvaném *Mediální voyerismus*, přetištěném v MfD (12. 7. 2001). Ve třetí skupině článků — ve zpravodajství a reportážích ze soudní síně (a okolí) — se tento rys uplatňuje ještě výrazněji.

III. Soud

Předmětem soudu je z podstaty věci minulost, trestný čin, jehož se obžalovaný dopustil a jenž má být souzen. Soudní přelíčení samo o sobě však nepochybně přitahuje pozornost svým přítomným děním, jež připomíná divadlo: je zpravidla veřejně přístupné a na jeho aktéry, kteří jednají do jisté míry v rámci přidělených rolí, je dobře vidět. Reportáže z procesu s H. Čermákovou si příliš nevšímají souboje mezi žalobcem a obhájcem, ale upírají zrak především na obžalovanou. Znamenávají nejen to, co vypovídá, ale také každý její neverbální projev i jeho absenci, chůzi, oblečení atp.: „Žena jen výmluvně zakroutila hlavou a téměř neslyšně pronesla: ‘Ne.’ [...] má sklopenou hlavu, upřeně hledí do země, jako by dění kolem ani nevnímala. Ale uvnitř klidná není. Třesou se jí ruce a neustále si pohrává s ozdobnou šňůrkou na košili“ (MfD 12. 1. 2002); „Dvakrát předstoupila Čermáková před senát se sklopenou hlavou a mlčela. V průběhu včerejšího přelíčení se ale chovala velmi spontánně, dávala najevo své emoce, smála se nebo polohlasně štkala“ (Právo 9. 3. 2002); „V soudní budově působila očividně pohublá žena v bílé košili s kovbojskou sponou zase spíše netečným dojmem“ (Právo 12. 1. 2002). O tom, jaký aspekt lidské situace, již soud představuje, noviny zprostředkovávají, vypovídají nejvíce poukazy k očím a pohledům obžalované. Zobrazují situaci člověka, na něhož se upírají zraky všech přítomných, a on se jim nemůže nijak vyhnout. Sám se musí někam dívat, ať se však bude dívat kamkoli, žádný pohled není neutrální, každému bude publikem připsán ten či onen smysl. Soud se tu nejeví jako prostředek nalézání spravedlivého trestu, ale jako trest sám — pravný, na něž je obžalovaný postaven. Tento rys je od instituce soudu asi neoddělitelný, rozhodně ale nedefinuje jeho smysl. České noviny směřují k tomuto aspektu pozornost čtenářů s oblibou i při referování o jiných soudních procesech: o sklopených hlavách, uhýbavých pohledech a jiných známkách veřejného ponížení jsme se v LN mohli dočíst i v souvislosti se stíháním M. Šrejbera, L. Nováka nebo V. Železného.

Všechny tři deníky citují hodnocení osobnosti obžalované od soudních znalců v oboru psychologie: „[...] její vztah k dítěti byl sice pozitivní, ale velmi povrchní. Čermáková podle názoru znalkyně brala dceru spíše jako kamarádku či oblíbenou hračku. Žena je jednoduchá, s infantilním a egocentrickým chováním, se sníženou inteligencí až do kategorie slaboduchosti, [...] Z dalších posudků vyplynulo, že [...] se v krizových situacích chová jako patnácti- či šestnáctiletý člověk“ (MfD 12. 1. 2002). Citovému životu takto poměrně jednoznačně charakterizované osobnosti věnují naše deníky mimořádnou pozornost: pokusy o zachycení sebemenšího projevu jejího vnitřního hnutí tvoří převažující náplň reportáží ze soudní síně. D. Garkish v LN případ shrnuje: „Nebyl sice nijak zvlášť složitý, zato mimořádně zajímavý“ (12. 1. 2002). Slovy „nijak zvlášť složitý“ autor patrně odmítá intelektuální náročnost řešení, co ale pak míní slovy „zato mimořádně zajímavý“? Citované texty naznačují, že odpověď je triviální: případ byl zajímavý, protože byl spojen s mimořádnými emocemi zúčastněných i přihlížejících. Smrt dítěte je vždy pocítována jako zvlášť nesmyslná a krutá, a budí proto

větší hrůzu, smutek, a jde-li o smrt zaviněnou, tak i nenávisť vůči pachateli než u jiných neštěstí a zločinů. Reportáže ze soudní síně však při pozornějším čtení ukazují, že emoce, jimiž jsou naplňovány jejich řádky, mají k těmto přirozeným a bezprostředním reakcím poměrně daleko — nejvýrazněji o tom svědčí pasáže věnované chování obžalované v přítomnosti svědků, k nimž měla osobní vztah. V následujícím textu je výsledkem autorovy snahy rekonstruovat na základě vnějších projevů emocí vztah mezi obžalovanou a dalšími osobami a vyfabulovat tak kýženou „story“ pokleslá sentimentální literatura. Vykonstruovanost „osudovosti“, s níž autor pateticky spojil tři muže, kteří ten den přišli do soudní síně, je evidentní.

Případ Terezka: Na verdikt se stále čeká. MfD 9. 3. 2001

Osudoví muži v životě Heleny Čermákové [...] se včera sešli v jednací síni kladenského soudu. Její bývalý přítel, policejní vyšetřovatel a vlastní otec přišli, aby vyslechli očekávaný rozsudek [...] Michal Milý [...] vypovídal. Jeho bývalá partnerka se při těchto slovech otočila ke zdi a hlasitě vzlykala [...] Čermáková si při jeho výpovědi nervózně pohrávala s tužkou, vrtěla se na židli a hlavně se dívala kolem — nejčastěji na svého bývalého přítele. Dlouhé pohledy však střídavě věnovala i jinému muži v síni — vyšetřovateli Milanu Řečínskému, jenž nad jejím případem strávil poslední půl roku a který ji obvinil z úmyslného trestného činu. Několikrát se jejich oči setkaly. Řečínský přitom významně pokyvoval hlavou, jako by říkal: „Můžeš si zato sama.“ Když lidé začali pomalu soudní síň opouštět, objevil se na scéně poslední muž spjatý s osudem obžalované Čermákové — její otec. Nestýká se s ním a v tisku ho vylíčila jako notorika. Po něm prý má ráda alkohol. „Neboj se, dobře to dopadne,“ sklonil se k ní. Políbil ji na čelo a odešel.

Mimořádná zajímavost emocí, které jsou tu znovu a znovu tematizovány, neplyne rozhodně z jejich neočekávanosti, ale z toho, že jsou předváděny a jsou vidět. Divadlo, které nám noviny ze soudní síně zprostředkovávají, je divadlo ve smyslu podívané, v němž úkolem herců je maximálně srozumitelná ostenze afektů, jejichž povaha je zčásti předem známa. Žena, která způsobila smrt svého dítěte, stojí před soudem, byla opuštěna přítelem atd., bude pravděpodobně zoufalá; na obžalované nyní je, aby tento předpoklad svým chováním potvrdila. Ta jej však splňuje pouze zčásti, především v přítomnosti bývalého přítele, kromě výše citovaného textu srov. například LN: „Ze zarudlých očí se co chvíli řinou slzy. Občas se objeví hysterický úsměv. Poprvé se Čermáková hlasitě rozvzlyká, když svědčí její bývalý přítel“ (9. 3. 2002). Celkově ale Čermáková očekávání publika v tomto ohledu zklamává: noviny zaznamenávají spíše absenci citových reakcí a reakce neadekvátní — přišla k soudu opilá, smála se atp. To ovšem vyvolává rozhořčené reakce publika: „Lidé, kteří soud s Helenou Čermákovou sledovali, byli překvapeni jejím klidným chováním. Nejsou na ní patrně žádné stopy lítosti. Tady se čtou strašné věci, jak tělčko dítěte po smrti zohavil hmyz a jak bylo ohořelé, až mi vyhrkly slzy do očí. Mně, cizímu člověku, je z toho smutno a ona jen sedí a točí se na židli,“

kroutila nevěřičně hlavou nakrátko ostříhaná žena“ (Klid Čermákové u soudu zaráží, MfD 12. 1. 2002). Soudní jednání, respektive jeho obraz v novinách, je tím emočně „nasyceno“, ať se obžalovaná chová jakkoli: buď emoce sama projevuje v souladu s očekáváním, nebo je neočekávaným chováním vyvolává.

Absence očekávaných citů se může jevit jako něco mimořádného, je ale potvrzením toho, jak Čermákovou popsali soudní psychologové. Jejich posudky zazněly u soudu a byly v novinách mnohokrát citovány, často v titulcích a podtitulcích. Autoři reportáží je akceptují, projevy potvrzující tyto charakteristiky však přitom neustále ostentativně prezentují čtenářům jako něco zvláštního a zajímavého. Tak zpravodajka Práva se nespokojila s tím, co zaznělo při přelíčení, ale popovídala si s obžalovanou u kávy; ta jí ochotně a bezelstně podala další důkazy své jednoduchosti:

Matka Terezky: mlčení je taktika. Práva 12. 1. 2002

[...] Náhle sahá do kapsy a v ruce drží figurku slona. „Jestli víte, co to je? To je dárek od mojí berušky, pro štěstí. Talismánek od Terezky,“ říká s úsměvem. Nic zvláštního nevidí na tom, že si k soudu bere vzpomínku na dítě, které jejím přičiněním už nežije. [...] „Chtěla bych působit důstojně,“ říká žena, která podle obžaloby vlastnoručně mrtvou dceru ve sklípku rozvalené chaty zahrabala. [...] Při loučení se nečekavě rozesmje při vzpomínce na větu, že prý byla pro vyšetřovatele tvrdý oříšek.

Psychologická či psychiatrická diagnóza samozřejmě nenahrazuje rozsudek, jejich součástí ostatně bylo, že obžalovaná je za své jednání odpovědná. Přesto juxtapozice psychologických posudků, pasáží, v nichž jsou bizarní a pohoršlivé momenty v chování obžalované prezentovány jako rozpory, a pasáží naznačujících soucit s její osobní situací, vede k tomu, že články nepůsobí jako příliš logicky soudržné. Tedy alespoň ne na čtenáře, kterému nepřipadá normální dojmát se v jedné větě nad tím, co mu v předchozí bylo předloženo jako pobuřující. Lze namítnout, že novináři nepíší komentář či analýzu, pouze zprostředkovávají informace o skutečnosti, jejíž podstatnou součástí jsou i rozpory a nelogičnosti. Jenže v případě našich reportáží neplatí, že „pouze informují“. Kromě toho, že novináři informace vybírají, formulují s použitím jazykových prostředků, které vypovídají o jejich postojích a odvolávají se na určitou logiku a zkušenost svých čtenářů. Na konečném výsledku nic nemění skutečnost, že si hodnotícího stylistického příznaku či logických implikací některých obrátů nemusí být možná vůbec vědomi. Např. reportér LN popisuje průběh přelíčení takto: „S obžalovanou nehne ani posudek psychologů, která ji označuje za ‚jednoduchou osobnost s defektní mentální kapacitou, místy sníženou až do slabomyslnosti‘, která však není narušena tak, aby za svoje jednání nebyla plně odpovědná“ (12. 1. 2002). Pokud říkáme, že něco s někým „ani nehnu“, dáváme tím najevo svůj předpoklad, že to s ním hnout mělo. Představoval si snad autor, že obžalovaná vstane a začne se s psychologkou přit, popřípadě jí nadávat ve stylu „sama seš slabomyslná...“? Nebo bude naopak tvrdit, že za své jednání není odpovědná? Jak se má „hýbat“ člověk v situaci, kdy se o něm veřejně říká, že je slabomyslný?

Příčinu této logické nesoudržnosti (mluvit o fragmentárním obrazu světa podávaném médiu se již ostatně stalo klišé) je myslím třeba hledat v perspektivě, z níž novináři o událostech referují. Zpravodajové našich deníků stojí opět mezi ostatními přihlížejícími, spolu s nimi se dívají na scénu a zaznamenávají střídavě jak dění na scéně, tak reakce publika: „Když se totiž Čermáková vratkým krokem *prodrala davem novinářů, všichni přítomní se shodli: Je opilá [...]*“ (MfD 9. 3. 2001). Jejich vztah k publiku, k „davu“ je podvojný: na jedné straně se „anonymního davu“ tak trochu štítí („*Anonymní dav používá při charakteristice zraněné ženy silná slova*“, LN 26. 6. 2001), na druhé straně ho neváhají „zpravodajsky vytěžit“. V případě reportáží ze soudní síně jsou emoce publika jen dalším vzrušujícím prvkem přispívajícím k „mimořádné zajímavosti“ případu, a to i přes občasné náznaky toho, že si autoři uvědomují problematičnost postojů publika. Zděšení a odsudek ve zprávách o lynči vyznívá pak už v lepším případě jako pozdní vzpomínání se, v horším jako pokrytectví. Koneckonců fyzický útok na odsouzenou je docela zajímavou tečkou za „mimořádně zajímavým“ případem (srov. „*Největší vzruch tak [...] obstaralo několik desítek lidí, kteří se přišli podívat na její odsouzení*“, LN 15. 3. 2002). Napůl štítivý, napůl komplicitní vztah k davu, k „ulici“, naznačuje ovšem mnohé o tom, jakou mají novináři píšící do seriózního tisku představu o svých čtenářích. Vzhledem k tomu, že sami postoje „ulice“ většinou nesdílejí, nelze si tento vztah vysvětlit jinak, než že tyto postoje předpokládají či se jich obávají u svých čtenářů. Místo, aby těmto postojům čelili, snaží se nabídnout každému něco: pro jedny je tu bulvár, pro druhé analýza. V této souvislosti nutno poznamenat, že například v MfD bylo možno o „případu Terezka“ číst i některé rozumné věci, příznačně ovšem bez vztahu k textům zde citovaným.

Vedle otázky, jakého implicitního čtenáře projektují sledované deníky ve svých textech, vzbuzuje zpravodajství o případu Terezka také otázku sebereflexe novinářské profese. Novináři si uvědomují, že pozornost, kterou média případu věnovala, přesáhla běžnou míru a různým způsobem to glosují: „*Osudy sourozenců Vosmanských z Brna i Terezy Čermákové z Kladna [...] se staly mediálním hitem*“ (MfD 27. 11. 2001); „*Ještě nedávno plakala před televizními kamerami a prosila lidi o pomoc. Po několika dnech se začala médiím vyhýbat. Zprávy totiž stále více hovořily v její neprospěch*“ (LN 26. 6. 2001). Na obou ukázkách jsou pozoruhodné neosobní konstrukce, jimiž média popisují následky působení médií: „*osudy se staly*“, „*zprávy hovořily*“. Bylo by asi mylné vykládat si tyto formulace jen jako přesouvání odpovědnosti na jiná média; odstup od sebe sama, který tu autoři vykazují, svědčí spíše o zvláštním sebepojetí: jako by medializace případu probíhala nezávisle na jejich vůli, jako by média byla opravdu jen neutrálními „médií“, jimiž procházejí události-zprávy neposkvřeny ze skutečnosti přímo ke čtenáři, jako by si jejich prostřednictvím nacházela cestu nějaká vyšší moc. Jednodušeji řečeno, novináři si neumějí představit, že by bylo možné psát jinak a o něčem jiném, popřípadě o něčem prostě nepsat. Myslet si opak znamená nevědět o objektivních tlacích, jimž je novinářská práce vystavena, nebo je ignorovat, v každém případě být

naivní. Důsledkem přesvědčení, že média nemohou být jiná, je ovšem skutečný cynismus, jak ho svou nepatřičnou ležérností prozrazuje formulace o pátrání po mrtvých dětech jako mediálním hitu.

Bylo by možno uvést více příkladů podobnosti mezi psaním o případu H. Čermákové v MfD, LN a v Právu a stylovými prostředky a postupy typickými pro bulvární tisk. Čtenář bulváru je zpravidla přesvědčen, že o vraždách, neštěstích a skandálech píše jeho noviny prostě proto, že se tyto věci dějí; bulvární média se ostatně proti případným námitkám zaštiťují patetickými morálními odsudky. Zkažený je svět; styl, jímž se o něm mluví, je pro většinu čtenářů neviditelný, průhledný. Mluvit o cyničnosti stylu je téměř jako mluvit o cyničnosti interpunkce: pozastavovat se nad slovosledem titulku oznamujícího zločin znamená vystavovat se téměř jistému neporozumění: „A to je jediné, co vás rozhořčuje?“ Jenže například titulek LN z 10. 7. 2001 *Policie našla zmizelou dívku. Mrtvou je cynický právě slovosledem. Rozčlenění sdělení do dvou výpovědí směřuje k co nejdramatičtější pointě: první část vrací naději, zatímco druhá ji vzápětí „vtipně“ popře. Terezka nežije, ať už noviny zvolí jakýkoli titulek. To ale ještě neznamená, že už na tom vůbec nezáleží.*

Zdeněk Vašíček PŘÍSPĚVEK K TEORII BANALITY

Jako **banální** označujeme jevy stále se opakující a pro nás běžné. Za banální považujeme dále všeobecně známé a přijímané soudy. Zde se budu zabývat především banálními soudy o banálních jevech.

V běžném životě se neobejdeme bez pravdivých a jistě všeobecných tvrzení, která však jen stěží lze přičítat k universálním zákonům. Uvedme například *žádný člověk neroste do nebe* v doslovném významu, ale třeba i poněkud přesnější *„žádný člověk není vyšší než čtyři metry“*.¹ To mimochodem respektují výrobci rakví, bohužel ale nikoli filmoví scenáristé. Ovšem kdybychom stanovili jako mez hranici jen tři metry, bylo by to na pováženou, vždyť největší dosud zaregistrovaný muž měřil 272 centimetrů.

Obdobná tvrzení, označovaná jako **opatrné** či **hraniční generalisace**, jindy jako **zákonům podobná tvrzení** nebo **zákonů specifického charakteru**, mají v rámci každodenního života velkou důležitost. Díky jim zvládnáme základní životní situace, běžné představy o světě jsou formulovány právě s jejich pomocí. „*Truismus nám neříká nic nového, ale něco říká a říká něco pravdivého, i když nepřesně a těžkopádně*“, uvádí Michael Scriven.² Pro takovéto **truismy** či **triviality** je především charakteristické to, že jsou spojeny se situací označovanou jako „při-